

УДК 342
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.6>

С. О. Ніщима

orcid.org/0000-0001-7424-7688

доктор юридичних наук, професор,

*завідувач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу
Пенітенціарної академії України*

АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ВИРІШЕННЯ ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження альтернативних форм вирішення правових конфліктів як чинника удосконалення правопорядку зумовлена потребою в пошуку ефективних механізмів зниження навантаження на судову систему, підвищення якості та доступності правосуддя, а також забезпечення більш гнучкого та ефективного розв'язання конфліктів. В умовах сучасного розвитку вітчизняної правової системи зростає необхідність у впровадженні альтернативних методів вирішення спорів, таких як медіація, арбітраж тощо.

Відзначимо, що за даними Вищої кваліфікаційної комісії суддів, станом на початок серпня 2024 року 25% від загальної чисельності штату посад суддів залишаються вакантними [1]. «Станом на відповідну дату в дев'яти місцевих судах не призначено жодного судді (з них: підсудність чотирьох судів передано іншим судам, один суд припинив свою роботу), в 23 місцевих судах призначено лише по одному судді, у 85 судах – по два судді» [2]. Очевидно, що за такого стану справ у сфері кадрового забезпечення судочинства, розгляд справ у судах затягується, а також це може сприяти неякісному розгляду справи. Що вимагає пошуку виходу з цієї ситуації.

Дослідження окресленого питання є важливим для вдосконалення правопорядку, оскільки альтернативні форми вирішення конфліктів сприяють швидшому та менш затратному врегулюванню спорів, дозволяючи зменшити кількість судових справ, забезпечити кращий доступ до правосуддя для широких верств населення. Окрім того, такі механізми дозволяють сторонам зберегти контроль над процесом вирішення конфлікту та уникнути тривалих судових процедур.

Таким чином, гносеологія альтернативних форм вирішення правових конфліктів є важливим кроком на шляху до вдосконалення правопорядку, оскільки воно забезпечує розвиток ефективних та доступних механізмів захисту прав і свобод громадян, що в кінцевому результаті сприяє стабільності та розвитку правової держави.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження проблематики альтернативних форм вирі-

шення правових конфліктів активно ведуться як на міжнародному рівні, так і в Україні, що обумовлено необхідністю пошуку ефективних методів розв'язання спорів поза межами традиційної судової системи.

Науковці зосереджують свою увагу на таких формах альтернативного вирішення конфліктів, як медіація, арбітраж, переговори та інші способи, які дозволяють сторонам досягати взаємовигідних рішень без залучення судових органів. Існують численні праці, присвячені теоретичним та практичним аспектам використання цих форм, зокрема їхньому впливу на зменшення навантаження на судову систему та підвищення ефективності правозастосування.

Серед авторів праць, у яких розкриваються вказані питання, згадаємо таких як: В. Боняк, Є. Зозуля, М. Козюбра, А. Кучук, Л. Наливайко, О. Нестерцова-Собакар, М. Оніщенко, Р. Опацький, Л. Остапчук, А. Собакар, Т. Фулей, В. Шевчук та ін.

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що у міжнародній практиці, особливо в країнах Європейського Союзу та США, медіація та арбітраж уже давно стали важливими елементами правової системи. У наукових дослідженнях приділяється увага питанням ефективності цих методів, їхньому нормативному закріпленню та впровадженню в різних сферах правовідносин.

Водночас, наголосимо, що в Україні впровадження альтернативних форм вирішення правових конфліктів лише набирає актуальності. У зв'язку з цим, дослідження на національному рівні часто стосуються проблем адаптації міжнародного досвіду до українських реалій, аналізу правових механізмів їх впровадження та потенційних шляхів удосконалення законодавства.

Аналіз наукових праць показує, що вітчизняні дослідники приділяють увагу питанням правового регулювання альтернативних методів вирішення спорів, їхньої організаційної структури, а також перспективам розвитку цих інститутів у контексті реформи правової системи. Зокрема, акцентується увага на потребі розробки законодавчих ініціатив, які б сприяли подальшому розвитку інституту медіації, а також на

важливості підвищення обізнаності громадян та правників щодо можливостей використання альтернативних форм вирішення конфліктів.

Однак, варто зазначити, що попри значний прогрес у дослідженні цієї тематики, залишається низка невирішених питань, які потребують подальшого наукового опрацювання. Серед них – проблема узгодження альтернативних методів із традиційною судовою системою, питання ефективності правозастосування та довіри до цих форм з боку суспільства, а також розробка конкретних рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Таким чином, стан опрацювання проблематики альтернативних форм вирішення правових конфліктів демонструє значний науковий та практичний інтерес до цього питання, але водночас вказує на необхідність подальших досліджень та реформ для успішного їх впровадження у правову систему України.

Метою статті є висвітлення альтернативних форм вирішення правових конфліктів як чиннику удосконалення правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Альтернативні форми вирішення правових конфліктів – це сукупність процедур, які дозволяють сторонам спору самостійно або за допомогою третьої нейтральної особи досягти угоди щодо вирішення їхніх розбіжностей поза межами судового процесу.

Інтенція науковців зосереджена на вказаних засобах, зважаючи серед іншого на такі властивості альтернативних засобів:

- швидкість: альтернативні форми вирішення правових конфліктів часто дозволяють вирішити спір значно швидше, ніж у судовому порядку [3–5];

- гнучкість: сторони мають більшу свободу в пошуку компромісних рішень;

- конфіденційність: деякі процедури альтернативних форм вирішення правових конфліктів передбачають конфіденційність, що може бути важливим для сторін [6, с. 22];

- зменшення навантаження на суди: широке використання альтернативних форм вирішення правових конфліктів зменшує навантаження на судову систему [7, с. 385].

Аналіз юридичної літератури за предметом дослідження дозволяє виокремити такі основні різновиди альтернативних форм вирішення правових конфліктів:

- медіація (є найбільш поширеною альтернативною формою вирішення правових спорів яка передбачає залучення нейтральної третьої особи – медіатора, який допомагає сторонам знайти спільну мову; вкажемо, що відносно нещодавно в Україні було прийнято відповідний закон [8]);

- переговори: прямі переговори між сторонами спору без залучення третьої особи;

- арбітраж: передача спору на розгляд третейського суду, арбітражній інституції, яка винесе обов'язкове для сторін рішення;

- примирення: процедура, при якій третя особа (примиритель) допомагає сторонам досягти згоди, але не має повноважень виносити рішення.

Наголосимо, що в українському правознавстві не існує єдиного підходу до розуміння та застосування альтернативних форм вирішення правових конфліктів. На нашу думку, це пов'язано з низкою факторів, серед яких вкажемо наступні.

По-перше, це історичні особливості. Радянська правова система була орієнтована на судовий порядок вирішення спорів, тому традиційно до альтернативних форм вирішення спорів ставилися з недовірою.

По-друге, це нормативно-правова база. Хоча в українському законодавстві передбачені різні форми альтернативних форм вирішення правових конфліктів, їх правове регулювання є недостатньо детальним.

Альтернативні форми вирішення правових конфліктів відіграють важливу роль у вдосконаленні правопорядку шляхом забезпечення ефективних та гнучких механізмів розв'язання спорів поза межами традиційної судової системи.

Як ми вже вказали вище, медіація є одним із найпоширеніших методів альтернативних форм вирішення спорів, що передбачає залучення нейтральної третьої сторони – медіатора, який допомагає сторонам дійти згоди. Медіація дозволяє сторонам конфлікту досягти згоди конфіденційно, за менших витрат та з більшою ймовірністю виконання умов угоди, оскільки рішення приймається спільно [9, с. 50]. Це сприяє зміцненню правопорядку, адже конфлікти вирішуються швидко і ефективно, не призводячи до загострення.

Менш відомою серед громадян є така форма як арбітраж. Ця форма також сприяє вдосконаленню правопорядку через її здатність надавати рішення, які мають юридичну силу та є обов'язковими для виконання. Арбітражні інституції забезпечують спеціалізований розгляд спорів з урахуванням інтересів сторін і дозволяють уникнути складних і тривалих судових процедур. Арбітраж особливо ефективний у вирішенні комерційних спорів, де швидкість і спеціалізація мають велике значення.

Наголосимо, що арбітраж – це загальна назва процедури вирішення спорів за участю нейтральної третьої сторони (арбітра), обраної сторонами спору. Водночас, в Україні уже тривалий час функціонує інститут третейських судів. Третейський суд – це конкретна форма арбітражу, яка передбачає створення спеціального органу для

розгляду спору. Тобто, третейський суд – це один із видів арбітражу.

Відповідно до Закону про третейські суди «третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин» [10]. А серед принципів організації і діяльності третейського суду вказано принцип арбітрування (ст. 4 Закону) [10].

Згадаємо також про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України, який є однією з найбільшою арбітражною установою в Україні, що спеціалізується на вирішенні міжнародних комерційних спорів та має багатий досвід розгляду справ у різних галузях: енергетика, будівництво, інвестиції тощо [11].

Переговори, як базова форма альтернативного вирішення конфліктів, дозволяють сторонам самостійно, без залучення третіх осіб, досягти компромісу. Цей метод забезпечує максимальну автономію сторін і дає змогу уникнути формальних процедур, що характерні для судового процесу. Переговори є гнучким та оперативним інструментом, що може бути використаний на будь-якій стадії конфлікту, навіть після початку судового розгляду.

Залучення альтернативних форм вирішення правових конфліктів також має позитивний вплив на судову систему, знижуючи навантаження на суди. Це дозволяє суддям зосередитися на складніших і пріоритетніших справах, тим самим підвищуючи якість судового розгляду. Крім того, альтернативні форми сприяють зменшенню кількості невиконаних рішень, оскільки рішення, прийняті в процесі медіації чи переговорів, зазвичай виконуються добровільно.

Слід наголосити на тому, що одним із ключових аспектів удосконалення правопорядку через альтернативні форми вирішення конфліктів, на нашу думку, є їхня здатність забезпечувати справедливість і задоволення інтересів усіх учасників процесу. Що особливо важливо в контексті побудови правової держави, де кожен має право на ефективний та справедливий захист своїх прав і свобод.

На нашу думку, незважаючи на зазначені вище проблеми, в Україні спостерігається тенденція до зростання популярності досліджуваного правового інституту. Це пов'язано з низкою факторів. Так, вкажемо на хоча і повільну, але тенденцію до зростання вибору серед населення альтернативних форм вирішення спорів (чому сприяє активна діяльність громадських організацій і державних органів, які популяризують

ці правові засоби). Вкажемо також і на удосконалення законодавства про альтернативні форми вирішення спорів.

Висновки. Таким чином, альтернативні форми вирішення спорів є важливим інструментом для ефективного вирішення конфліктів. В Україні існує значний потенціал для розвитку цього правового інституту, однак для цього необхідно подолати низку проблем, пов'язаних з недостатньою інформованістю населення, недосконалістю законодавства та ін.

Альтернативні форми вирішення правових конфліктів є важливим чинником вдосконалення правопорядку, оскільки вони забезпечують гнучкі, оперативні та ефективні механізми захисту прав, знижують навантаження на судову систему та сприяють підвищенню рівня довіри до правової системи загалом.

Література

1. Інформація про кількість посад суддів у місцевих судах станом на 31.07.2024. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/pdf/vakansiya_na_sayt_na_22.07.2024_ms.pdf.
2. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/09/ali_shadowreport_chapter23.pdf
3. Заверуха О. Б. Застосування медіації при вирішенні податкових спорів: досвід країн центральної та північної Європи. *Правові новели*. 2023. №20. С. 87-92.
4. Дяченко Г. В., Резнік О. М. Запровадження інституту медіації як альтернативного способу вирішення спорів у податковій сфері. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 2 (56). С. 63-67.
5. Курило В. О. Альтернативні процедури вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 4. С. 58-67.
6. Зозуля Є.В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №2. С. 19-31.
7. Собакарь А., Ільков В. Альтернативні форми досудового вирішення спорів щодо примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 384-387.
8. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст. 51.
9. Костюченко О.Є., Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Медіація як форма захисту цивільних прав. *Нове українське право*. 2022. № 1. С. 49-56.
10. Про третейські суди. Закон України від 11 травня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.
11. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України. URL: <https://icac.org.ua/>

Анотація

Ніщимна С. О. Альтернативні форми вирішення правових конфліктів як чинник удосконалення правопорядку. – Стаття.

Актуальність дослідження альтернативних форм вирішення правових конфліктів визначається необхідністю зменшення навантаження на судову систему та забезпечення більш доступного правосуддя.

Акцентовано увагу на важливості таких засобів, як медіація, арбітраж та переговори, що дозволяють сторонам конфлікту досягти згоди поза межами судового процесу. Зазначено, що медіація є найбільш поширеним засобом, що сприяє швидкому та конфіденційному вирішенню спорів. Розглядаються переваги арбітражу, зокрема, його здатність приймати обов'язкові рішення та спеціалізований підхід до вирішення спорів. Підкреслюється роль третейських судів в українській правовій системі. Вказується на важливість переговорів як найгнучкішого способу вирішення конфліктів.

Альтернативні форми сприяють зменшенню кількості судових справ, що дозволяє суддям зосередитися на складніших питаннях. Проаналізовано роль альтернативних форм у забезпеченні справедливості та задоволенні інтересів учасників процесу. Досліджується вплив цих засобів на підвищення довіри до правової системи.

Вказано на необхідність подальшого розвитку законодавства та інформування громадян про альтернативні форми. Особливо наголошено на необхідності адаптації міжнародного досвіду до українських реалій.

Підкреслено важливість вдосконалення правопорядку через альтернативні форми вирішення конфліктів. Розглянуто перспективи розвитку цього правового інституту в Україні. Проаналізовано стан кадрового забезпечення судової системи як один із факторів актуалізації альтернативних методів. Зазначено на можливостях зменшення витрат на правосуддя через використання альтернативних форм. Вказано на значний науковий інтерес до досліджуваного питання як в Україні, так і за кордоном.

Окреслено проблеми, пов'язані з нормативно-правовим регулюванням альтернативних методів в Україні. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: арбітраж, медіація, правосуддя, судова реформа, судочинство.

Summary

Nishchymna S. O. Alternative forms of legal conflicts resolving as a law and order improving factor. – Article.

The urgency of study of alternative forms of resolving legal conflicts is determined by indispensability to reduce the burden on the judicial system and ensure more accessible justice.

Emphasis is placed on the importance of such means as mediation, arbitration and negotiations, which allow the parties to the conflict to reach an agreement outside of the trail. It is noted that mediation is the most common means that facilitates a quick and confidential disputes' resolution. The advantages of arbitration are discussed, in particular, its ability to make binding decisions and a specialized approach to dispute resolution. The role of arbitration courts in the Ukrainian legal system is emphasized. The importance of negotiations as the most flexible way to resolve conflicts is indicated.

Alternative forms contribute to reducing the number of court cases allowing judges to focus on more complex issues. The role of alternative forms in ensuring justice and satisfying the interests of process participants is analyzed. The impact of these means on increasing trust in the legal system is being studied.

The urgency of further legislation development and informing citizens about alternative forms is indicated. The necessity international experience adaptation to Ukrainian realities is especially emphasized.

The importance of law and order improving by means of alternative forms of conflict resolution is emphasized. The prospects for this legal institute development in Ukraine are considered. The state of staffing of the judicial system as one of the factors of alternative methods actualization is analyzed. Possibilities of reducing justice costs due to the use of alternative forms are indicated. Significant scientific interest in the researched issue is indicated both in Ukraine and abroad.

The problems related to the legal regulation of alternative methods in Ukraine are outlined. Recommendations for improving national legislation in this area are offered.

Key words: arbitration, mediation, justice, judicial reform, judiciary.